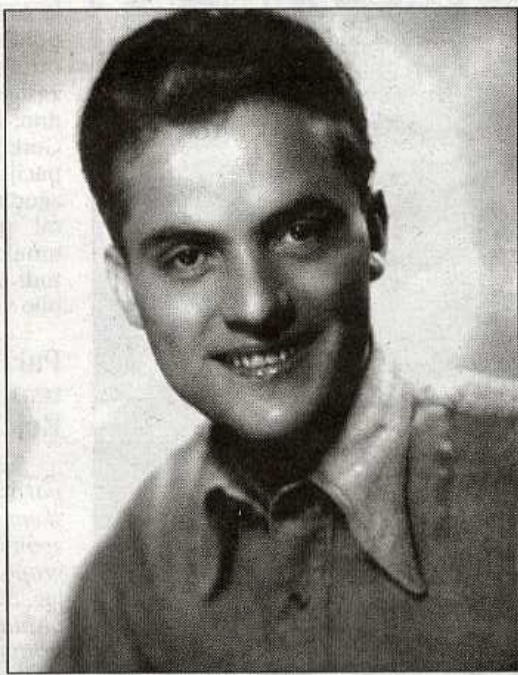

Tone Majnik

Dr. Maks Rejec

Ferdo Kravanja

PRIMORSKA ▶ Nekateri narodno zavedni intelektualci za revolucijo niso bili sprejemljivi

Zakaj je partija likvidirala dr. Maksa Rejca in druge vodilne tigrovce

Narodnoosvobodilni boj ali ljudska revolucija? Kaj je pomembnejše? Je razredno nad narodnim ali nasprotno? Demokracija ali revolucionarna oblast manjšine? Gledano z očmi človeka v parlamentarni demokraciji, ni dileme. Toda pred dobrimi šestimi desetletji ni bilo preprostega odgovora na ta vprašanja, še zlasti za tistega, ki se je znašel v primežu med strahom in dolžnostjo komunističnega totalitarizma.

Na Primorskem, ki je po prvi svetovni vojni trpela hud raznarodovalni pritisk fašističnih okupatorjev, se je narodnoosvobodilni boj začel že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Najbolj narodno zavedni sinovi naroda so se povezali v tajno organizacijo TIGR, ki je sestavljena iz začetnic besed Trst, Istra, Gorica in Reka. Že beseda nakazuje program boja za priključitev ločenih delov naroda k matični domovini. In revolucija? Ta jim je prinesena pozneje.

Gnala so jih narodna, ne revolucionarna čustva

"Med drugo svetovno vojno so se tigrovci množično vključili v partizansko gibanje, ko se je to po kapitulaciji Italije leta 1943 močno razmahnilo. V boj za domovino so jih gnala narodna, ne revolucionarna čustva," je poudaril zgodovinar Peter Stres, ki proučuje delovanje organizacije TIGR. "To je bila narodno-revolucionarna organizacija primorskih Slovencev; nastala je po uvedbi še tršega fašizma sredi dvajsetih leti prejšnjega stoletja, zlasti po letu 1927, ko so bile ukinjene vse slovenske kulturne in gospodarske organizacije in ni bilo več mogoče nikakršno kulturno in politično življenje Slovencev v Italiji. Proti takemu brezobzirnemu in nemoralnemu nasilju nad Slovenci na Primorskem je bila narodna obramba upravičena. V prvi fazi TIGR-a, skoraj do leta 1930, je organizacija uporabljala tudi nasilna

sredstva. Tigrovci so zažigali šole in vrtce ter podtikali bombe v uredništva časopisov, toda vedno so pazili, da ni bilo žrtev in je bila povzročena samo čim večja gmotna škoda."

Pod pojmom narodno-revolucionarna organizacija člani TIGR-a niso razumeli boljševistične revolucije, marveč so šli preprosto od besed k dejanjem, torej tudi z uporabo nasilnih sredstev in oboroženega boja za združitev slovenskega naroda. "Zato niso bili prava

razbili. To je ugotovila zgodovinarica dr. Milica Kacin Wohinz, ki je v Rimu preučila gradivo o zasiljanjih. Zato od leta 1930 ni bilo več oboroženih akcij in vse do druge svetovne vojne deluje TIGR z vodstvom v Sloveniji ter z mrežo na Primorskem, ki pa je bila raztrgana; delovali so le še posamezni deli. Vodstvo TIGR-a je prevzel Albert Rejec in organizacija se je preusmerila bolj v kulturno dejavnost in v širjenje slovenskega tiska."

Strukturno organizacija TIGR ni bila ne enotna, ne politično enovita. Temeljna značilnost vseh njenih pripadnikov je bil edino boj za slovenstvo in priključitev Primorske k domovini. Zgodovinarji njeno strukturo povzemajo po tržaških procesih; italijanske oblasti so ti-

"Tigrovci niso bili prava teroristična organizacija, kakor so jih prikazovali fašisti in po vojni tudi naši, da bi zmanjšali njihovo vlogo in pomen med primorskim ljudstvom."

teroristična organizacija, kakor so jih prikazovali fašisti in po vojni tudi naši, da bi zmanjšali njihovo vlogo in pomen med primorskim ljudstvom," meni Stres. Italijanska tajna policija OVRA je zaradi premajhne konspiracije TIGR kmalu odkrila. Vodilnim tigrovcem z goriskega območja se je uspelo umakniti v Slovenijo oziroma tedanjo Jugoslavijo, medtem ko so fašistične oblasti vodilne tržaške tigrovce pozaprle. "OVRA je bila uspešna, ker je bil TIGR obsežna organizacija in je štel okrog 3000 članov. V taki organizaciji je težko obdržati konspirativnost. Z mučenjem v tržaških zaporih in pozneje v osrednjem rimskem zaporu Regina Coeli so dobili dovolj podatkov, da so TIGR

grozce razdelile v tri skupine: na atentatorje, intelektualce in - na drugem tržaškem procesu - tudi na komuniste. Vidne zajete pripadnike TIGR-a so obsodili na do smrtne ječe; ti so bili največini izpušteni po padcu fašizma leta 1943. Albert Rejec in drugi, ki so se izognili aretaciji, so se prek Baške grape in bohinjskih hribov umaknili v Jugoslavijo. In okrog Rejca, Danila Zelena in Toneta Majnika se je v Ljubljani organiziralo jedro, ki je vzdrževalo stik z ostanki mreže na Primorskem.

Nemški napad na Poljsko in začetek druge svetovne vojne sta za TIGR pomenila novo priložnost. "Vodstvo TIGR-a je menilo, da bi bilo dobro navezati sodelovanje z

Peter Stres: "Tigrovci so se hitro vključili v partizanske vrste."

angleško obveščevalno službo SOE in si zagotoviti možnost, da bo Primorska po vojni postala integralni del matične domovine. Angleška tajna služba jim je dala eksploziv in po njenih navodilih so tigrovci pri Trbižu minirali železnico, da bi preprečili prevoz surovin za nemško vojno industrijo. Gestapo je kmalu odkril pravo ozadje bombnih akcij in po napadu na Jugoslavijo leta 1941 je takoj začel iskati tigrovce, organizatorje teh napadov. Že prej je vlada v Rimu od jugoslovanskih oblasti zahtevala, naj aretirajo vodilne tigrovce v Ljubljani. Zato se je moral Rejec umakniti v Beograd in v južno Srbijo. Zaradi njegovega odhoda vodstva TIGR-a ni bilo več v Ljubljani in kmalu - zaradi napada na Jugoslavijo - je organizacija prenehala delovati. Od maja 1941 lahko govorimo le še o tigrovcih, ne pa tudi o organizaciji TIGR," meni Stres.

(nadaljevanje na naslednji strani)

Zakaj je partija likvidirala dr. Maksa Rejca in druge tigrovce

(nadaljevanje s prejšnje strani)

Čeprav je bil TIGR organizacijsko mrtev, tigrovci niso prenehali delovati, saj niso opustili ideje o narodovi združitvi. Ta jih je gnala v oborožen boj, še preden je počila prva partizanska puška, kot smo včasih rekli. Tigrovci, ki so se ob napadu na Jugoslavijo umaknili na območje Kočevja, so se že 13. maja 1941 spopadli z italijansko vojsko. Ta je namreč obkolila koč, v kateri so se skrivali. V spopadu je padel Danilo Zelen, ki je veljal za vojaško najbolj izurjenega med vidnimi tigrovci, učitelja Toneta Majnika so ujeli in uklenili, a mu je uspelo pobegniti in se je pozneje takoj pridružil partizanom, **Ferdo Kravanja** pa je bil ranjen in se je zbudil v bolnišnici v Ljubljani. Med zaslišanjem se je izdajal za Srba iz Amerike in pretental Italijane. S pomočjo osebja bolnišnice je pobegnil in se prebil na Tolminsko, kjer se je vključil v partizanski boj.

"Poudariti je treba, da so se tigrovci na Primorskem razmeroma hitro vključili v partizanske vrste. Zvečine so bili že od prej organizirani v trojke in so imeli orožje, ki so ga zbirali že pred vojno. Tudi odbori Osvobodilne fronte na Primorskem so nastajali iz vrst članov in simpati-

Dr. Aleš Bebler je pri organizaciji partizanskega gibanja na Primorskem sledil navodilom Edvarda Kardelja

nizacijskega vodje do konca delovanja organizacije. V knjigi obravnavam medvojno usodo in likvidacijo vodilnih tigrovcev - partizanov, zlasti moškega brata dr. Maksa Rejca, ter drugih vodilnih tigrovcev: Ferda Kravanja in Toneta Majnika. V knjigi tudi opišem odnos povojne komunistične oblasti do mojega moža Alberta Rejca."

Profesorica dr. Tatjana Rejec se v knjigi strogo izogiba komentiranju dogodkov, saj se zaveda, da bi ji lahko očitali pristranskost zaradi sorodstvenih vezi. Pojasni le svoje sklepanje na podlagi dokumentov. Tragične usode vodilnih tigrovcev v partizanih je razbrala iz arhivov dopisovanja med najvišjimi partijskimi funkcionarji, VOS-a in partizanskega gibanja na Primorskem. To pa njenim zapisom daje zgodovinsko verodostojnost.

Dr. Aleš Bebler - absolutni gospodar na Primorskem

"Pri raziskovanju silnic, ki so privedle do likvidacije tigrovcev med vojno, hkrati opovetlujem nekatere politične in ideološke plati partizanstva na Primorskem. Posebej zanimivo je dopisovanje med slovenskim CK-jem, predvsem med Edvardom Kardeljem, pa tudi med Leskoškom in Kidričem ter dr. Alešem Beblerjem, ki je bil novembra leta 1942 poslan na Primorsko z vsemi poo-

blastili partije, da organizira partizansko gibanje. Bebler je bil res absolutni gospodar na Primorskem, sicer pa je v vsem ubogal Edvarda Kardelja. V arhivu sem tudi raziskala Beblerjevo lokalno korespondenco z njegovima ožjima sodelavcema Dušanom Pirjevcem in Mirkom Bračičem. Knjiga predstavi tok razmišljanja komunističnih voditeljev v njihovi prvobitni in neposredni obliki, ki ni bila namenjena javnosti. Kardelj je pošiljal na Primorsko jasna navodila, kako naj ukrepajo in zakaj. V

"Zanimivo je, da so skoraj vsi tigrovci v partizanih zamolčali svoje delovanje v TIGR-u, ker očitno v ospredju ni bil narodni, marveč revolucionarni princip, ki ga je vodila partija."

Beblerjevih poročilih tako rekoč pred našimi očmi poteka proces organizacijske graditve revolucionarne oblasti na Primorskem, z vsemi njenimi dilemami v mesecih pred kapitulacijo Italije. In v tem pogledu so najbolj zgovorni prav dokumenti o likvidaciji dr. Maksa Rejca ter dokumenti o Ferdu Kravanji, ki je nadaljevanje iste zgodbe v poznejši fazi NOB-ja. Usodo Toneta Majnika pa sem preučila zaradi neskladij med dvema opisoma VOS-a o dogodku v Ribnici novembra leta 1943, ko je bil Majnik ubit."

V knjigi avtorica skrbno raziše usodo doktorja pra-

va **Maksa Rejca**, ki je bil kot intelektualac trn v peti partijskih mogotcev in moteč element za revolucionarni prevzem oblasti. Maks Rejec je že leta 1929 iz Primorske pobegnil v Jugoslavijo. Ko so ob začetku vojne Italijani zasedli Ljubljansko pokrajino, se je sprva umaknil na Gorenjsko, na nemško okupacijsko območje. Toda že zgodaj jeseni 1941 se je moral prek bohinjskih gora umakniti v Baško grapo, saj tudi na Gorenjskem zanj ni bilo več varno.

Partija zapečatila usodo dr. Maksa Rejca

"Jeseni leta 1941 še ni bilo partizanstva na Primorskem. Prvi partizani so prišli spomladi leta 1942 v Baško grapo," pravi dr. Tatjana Rejec. "Iz treh Rejčevih poročil, ohranjenih v partizanskem arhivu, je razbrati, da mu je dr. Aleš Bebler dovolil, ali pa ukazal, kakor pač hočemo tolmačiti, delovati med ljudmi na Primorskem, in sicer v Baški grapi in na Šentviški planoti, kar je začel takoj, januarja leta 1943. Toda že kmalu so mu odvzeli možnost javnega delovanja. To se je zgodilo v času Leskoškove vizitacije, februarja leta 1943."

Od tedaj ni več poročil o Rejčevem delovanju med ljudmi. Obstajajo pa dokumenti partijskih funkcionarjev, v katerih se stopnjujejo kritike dr. Maksa Rejca in nakazovanje, da ga bo treba odstraniti. In na začetku poletja 1943 je bila njegova usoda zapečaten. Temeljno vprašanje pri vsem skupaj je, zakaj je partija likvidirala dr. Maksa Rejca in pozneje tudi druge vodilne tigrovce. Avtorica knjige meni: "Dr. Maksa Re-

vidacijo med Kvedrovim in Brajnikovim obiskom na Primorskem in po razgovoru z njima. Torej v soglasju s CK KPS, saj je bil Kveder odposlanec CK-ja, Brajnik pa odposlanec centralne komisije VOS-a, ki jo je takrat vodila Zdenka Kidrič. Za likvidacijo se je dr. Aleš Bebler odločil iz strahu, da se jim utegne izmuzniti komunistična oblast po vojni. Zmaga sovjetske armade na vzhodnem bojišču so nakazovale, da uresničitev komunistične revolucije še nikdar ni bila tako blizu. Po drugi strani se je izrazilo poslabšal položaj partizanske vojske na Primorskem v času od aprila do julija 1943."

Kaj je dr. Aleš Bebler imel v mislih, ko je dal likvidirati Maksa Rejca? "Za partijo je bil dr. Maks Rejec, tigrovec in primorski politični delavec že iz časov pred partizani, nujno njen nasprotnik. Meščanski zarotnik, ki bi izrabil prvo priložnost, na

Rejčeva je prepričana, da je treba sumničavi odnos partije do tigrovcev gledati v širšem kontekstu odnosa do Anglo-Američanov, s katerimi so bili partizani formalno zavezniki, a jim kot nosilcem drugačne ideologije niso zaupali. Za zgodovinarja Petra Stresa pa je bilo odločilno to, da je dr. Maks Rejec deloval na narodni osnovi in ni bil prvrženec komunistične revolucije. Je pa ogromno naredil za partizanstvo, tudi z vojaškega vidika: "Maks Rejec je imel stike z Ilko Devetak, poročeno Bignami. Bila je zavedna Slovenka, Tolminka in žena italijanskega generala v Rimu. Z njo se je poznal še iz časov pred vojno. Ker se je gibala v vodilnih vojaških krogih, mu je lahko dajala pomembne podatke o italijanski vojski in rastočem nezadovoljstvu s fašistično oblastjo. Prav ona je napovedala datum kapitulacije, kar je dr. Rejec spo-

Dr. Tatjana Rejec, avtorica knjige Partija in tigrovci

primer morebitno izkrcanje angleške vojske v Tržaškem zalivu, saj ne smemo pozabiti, da je bilo to tik pred izkrcanjem zaveznikov na Siciliji. Kot poznavalec razmer in občutenja ljudi bi lahko Rejec nastopil proti komunistom kot informator ter vojaški in politični svetovalec Angležev. S svojim temeljitim poznavanjem razmer na Primorskem bi utegnil pridobiti zase vse narodno zavedne Primorce, tigrovce, člane OF, vse sredince in tudi belogardiste, ki so bili anglofilni. Kot dober poznavalec organiziranosti in idejne usmerjenosti narodnoosvobodilnega gibanja bi z vplivom na zahodne zaveznike lahko ogrozil uresničitev komunističnih idealov v tem delu Evrope. Beblerjev strah, strah človeka, ki živi v stalnem svetu zarote in revolucije, ima velike oči. In to dokumenti lepo potrjujejo. Dr. Maks Rejec ni niti ene stvari napravil proti partizanstvu in se je trudil ugoditi vodstvu, samo zaupali mu niso! Sumili so ga, ker so - v komunistični mentaliteti - nenehno pričakovali zaroto."

ročil Beblerju, ta CK-ju in ta celo v Moskvo. Podatek je zelo veliko pomenil, saj so se partizani lahko pripravili na razorožitev umikajoče se italijanske vojske, a Rejcu kljub vsemu niso zaupali. Ker je deloval na narodni osnovi, za revolucijo ni bil sprejemljiv sopotnik."

Iz enakih razlogov se je partija s pomočjo VOS-a znebila Toneta Majnika v Ribnici in ob koncu vojne tudi Ferda Kravanja na Paljevem nad Plavmi v Soški dolini. Možnost izkrcanja zaveznikov v Istri je bila sredi leta 1943 dejanska, zato je partijsko vodstvo partizanstva (ne smemo pozabiti na Dolomitsko izjavo, s katero je partija spomladi 1943 prevzela vodilno vlogo v partizanskem gibanju) preventivno delovalo proti morebitnim anglofilom. In tu je vzrok, da so bili tigrovci zanj politično nevarni, saj je hotela partija prevzeti oblast tudi za ceno pobojev zavednih primorskih Slovencev, intelektualcev. Dogodki v mesecih po zmagi leta 1945 to samo še potrjujejo.

IVAN MERLJAK

Albert Rejec, zadnji politični vodja TIGR-a

zerjev TIGR-a, saj so bili ti nacionalno najbolj zaveden del Slovencev pod Italijo in po pravilu iz vrst premožnejših kmečkih družin. Zanimivo je, da so skoraj vsi tigrovci v partizanih zamolčali svoje delovanje v TIGR-u, ker očitno v ospredju ni bil narodni, marveč revolucionarni princip, ki ga je vodila partija," poudarja Stres.

Toda pred partijo vsi niso mogli zamolčati svoje tigrovske preteklosti, saj je dobro poznala vodilne člane in jih sprva tudi izkoristila za propagandne namene ter se jih po revolucionarno znebila, ko jih ni več potrebovala.

Ta odnos partije do tigrovcev med NOB in prva leta po vojni je podrobno preučila prof. dr. **Tatjana Rejec** in ga popisala v knjigi *Partija in tigrovci*. "Spodbuda za nastanek knjige je osebna značaja," je priznala. "Sem žena pokojnega Alberta Rejca, enega od ustanoviteljev TIGR-a ter zadnjega političnega in orga-

"Bil je brez zavetnika in brez pokrovitelja. Vrh vsega je bil izobražen, intelektualec, tigrovec, ki tega ni mogel skriti, saj je že v dvajsetih letih, torej pred partijo in neodvisno od nje, politično narodnostno deloval na Primorskem."